

vednosti, tako malo, kakor ne moreš narediti, da je po dnevi noč, ako tudi zapreš okna in zadelaš vsako špranjico, da ti solnce ne more polukati v hišo. Takemu bi se taka godila, kakor onemu, ki je rekel, da se zavoljo velike nevarnosti nikdar ne bo po železnici vozil, ko je pa to vožnjo le nekoliko okusil, se mu je tako priljubila, da je sklenil, da se ne bo nikdar vozil drugači kakor po železni cesti.

Če pomislimo, na kako sila visoko stopnjo so se v poslednjih časih tudi druge znanosti povzdignile, koliko razjasnjenja je prišlo po povekšavniku na dan, kakošno luč je prižgala fiziologija, fizika in anatomija v gospodarstvu, je pač jasno kot beli dan, da se mora kmetovavec dandanašnji več učiti kakor nekdanj.

„Naši otroci — pravi kemikar Liebig po vsi pravici — imajo o naturi in naravnih prikaznih veliko večo vednost, kakor jo je imel modri Platon, in lahko se norca delajo iz pomot, v ktere je zapredla bistra glava Plinija nekdanj. Se vé, da to moremo reči od tacih otrok, ki so se kaj učili. Dokaj naših kmetovavcev pa je, ki imajo še puhleje zapopadke o naravnih prigodbah, kakor sta jih imela Platon in Plini.“

Tretjič se naš kmetovavec, ki, kakor smo izprva rekli, zametuje vse učenje v kmetijstvu, ni ozrl na kupčijstvo in trgovstvo, ki je o kmetijstvu vso drugo pot dobilo, in zná sčasoma še vse drugači se spremeniti. Pomislimo le, kako so železnice vës svet preobrnil, — če je kraj od kraja bil 24 ur, kolika pot! — če je dežela bila od dežele 5, 6 in 10 dni itd., kolika daljava! In kaj je zdaj vse to? Nič! V malo urah si tù in tam. Prvi sad, za ktereга ni maral sosed tvoj, pelješ za zdaj hitro v daljno veliko mesto, da ga lahko prodaš. Mleko, ki si ga pomolzel zdaj v svojem hlevu, lahko še toplo pripelješ v mesto, ako nisi daleč od železnice.

In telegraf, ki kakor blisk nam prenaša pisma iz daljnih krajev, kaj dela zdaj tudi ta! V Sisku je, na priliko, padla cena pšenici — ko bi trenil, naznaniš jo po telegrafu svojemu tovaršu v Ljubljano, in on v tem hipu odjenja lahko pri vsakem vaganu za dva groša, pa jo prodá lože memo družih.

Vojska v Turčiji in Ameriki ni več brez nasledkov, tudi pri nas skor v vsaki hiši; veliko tega, kar se po tisoč milj daleč od nas pripetí, je včasih važniše, kakor to, kar se je pred 50 leti v bližnjih deželah zgodilo.

Še veliko veliko reči bi lahko našteli, ki so se v novih in najnovejih časih pripetile; veliko znajdeb, od kterih se nekdanj še nikomur ni sanjalo. Toda dovelj od tega; res, da smo v prav čudnem času, in kdor vse, kar je, prav prevdari, bo gotovo spoznal, da mora kmetovavec že dandanašnji, tem bolj pa prihodnjič, več vediti kakor nekdanj, da bo mogel svojo obrtnijo in kmetovanje zboljšati in opravila svoje vredovati kakor jim gré, da ne bo škode pri svojem gospodarstvu trpel, ampak ga s pridom obdelaval. Ne misli ne, dragi prijatelj, ako je v preteklem stoletji malokter kmetovavec znal brati, pisati, in le za potrebo računati, da tudi tebi se tega učiti ni treba, in da boš živel, kakor tvoji predniki brez posebnih učenost, — ne dragi moj! Časi so se od tačas jako spreobrnil, zato je treba, da se dandanašnji vse bolj natanko, z večo umnostjo dela. Kdor v kolo sedanjih skušinj in vednost ne stopi, zaostane, gorjé mu!

Natoroznanske stvari.

Občekoristno.

Kako težka je voda? Deževnica, tekoča voda, studenčnica in morska voda si v teži nikakor niso enake. Če posodo z deževnico napolnjeno 1000 funtov vagojočo naliješ s čisto tekočo vodo, bo ti vagala 1009

funtov; če jo naliješ s studenčnico, bo ti vagala 1030 funtov; če jo napolniš z morsko vodo, bo 1020 do 1030 funtov težka, čem manj ali bolj je osoljena. Una posoda napolnjena z vodo iz mrtvega morja tehtá 1240 funtov, z destilirano nalita pa le 990. Atlantsko morje ima 3 odstotke (procente) soli; v 33 funtih vode iz tega morja je blizo 1 funt soli in družih trdnih stvari. Baltiško morje ima le 1 odstotek soli. — Če 100 funtov vode destiliráš, dobiš le 99 funtov destilirane, 100. del se zgubi. — (Zrak, ki ga dihamo, je sploh 828krat ložejši memo vode.) 1 kubišk čevlj deževnice vaga 56 funtov in 16 lotov, tekoča voda pa je nekaj težja; 124 pintov tekoče vode toliko vaga kakor 125 pintov deževnice.

Koliko vaga vino? Voda je nekoliko težja kakor prosto, navadno vino; 96 pintov vode blizo toliko vaga kakor 100 pintov vina, ali pa 24 pintov vode toliko kakor 25 pintov vina. Vedro vina dunajske mere vaga blizo 1 cent; pri večkratnem vaganju najdeš splošno težo blizo centa in poldruzega funta; 1 pint vina dunajske mere vaga tedaj 2 funta 17 lotov, 1 maselc pa 20 lotov, se vé da prostega, navadnega vina. — Madejsko vino je težje od vode; vaga skor enako s človeško krvjo; 26 pintov madejskega vina teži enako z 27 funti vode. Tudi Malaga-vino je težeje kakor voda. Dobro rajnsko vino pa nima cele une teže, ki jo ima voda.

Koliko težo ima ol ali pivo? Vino je lože kakor ol; 13 pintov dobrega ola vaga blizo toliko kakor 14 pintov dobrega avstrijskega vina. So pa tudi vina, kterih 25 pintov toliko vaga, kakor 24 pintov dobrega ola.

Po S. K. J. Pavalec.

Domače zgodovinske stvari.

Petstoletnica novomeška.

Če se obletnice v življenji posameznega človeka obhajajo na petkrat pet, petkrat deset let: se pač obletnica v življenji cele srenje ali soseske sme obhajati na petkrat sto let. Taka je s kranjskim Novim mestom.*) Če tukaj govori kdo o stoletnici, pač ni tako, kakor tam zunaj v deželi nam Slovanom sosednega ljudstva, kjer golih praznikov stoletnih, petdesetletnih, učenostnih, obrtnijskih, teloborskih, strelskih, zmagavskih, in kdo vé še kakošnih ni kraja ne konca, kjer ni družega kakor velik hrum, vriš, strel, petje, godba, v zadnje sklep vsega z gostarijo in napivanjem. Stoletnica se lahko obhaja, da ni sama potrata velicih stroškov, temuč naprava zares koristnega spominka.

Da na tem selišču, kjer zdaj stoji Novomesto, nekdanj ni bilo kacega posebnega mesta, govori že samo sedanje ime tega kraja. Sicer je ljudska govorica, da nekdanje mesto je segalo od Hmelnika do Mehovega, tako, da Šmihel je bil ravno na sredi; pata govorica blezo izvira samo iz tega, da novomeška sodna pravica je pred časom imela tiste mejnike. Za čas rimskega gospostva pač se utegne k večemu to misliti, da je na polotoku poleg Kerke, kjer zdaj stoji Novomesto, bil kakošen trden grad ali kastel; saj kraj je v to prav pripraven, in zgodaj v srednjih časih se nahaja pričevanje, da se je kraj imenoval Gradec. Zatiški menihi so nam v svojih letnikih zapustili zaznamovano, da v tem Gradcu je nekje že leta 1081 bil stolp, ki se je

*) Pa bi po tem izgledu tudi vse druge kranjske mesta in trg morali priti na vrsto. Visokoučeni gosp. dekan Hicinger, ki — kakor zopet ta sestavek slavno pričuje — do pičice pozna zgodovino domačo, bi pač vstregel mnogim našim bravcem, ako bi nam godovnike ustanovljenja naših mest in trgov popisal na kratko. Vred.

štel za shrambo meniškemu selišču stoječemu pod trško goro, kjer je zdaj gradič Vinski dvor (Weinhof). To pa je gotovo poleg ustanovitnega lista zatiškega samostana iz leta 1135, da je patrijarh Peregrin, takrat tudi deželni gospod na Kranjskem, temu samostanu daroval selišče Vinskigrad (Wingarten) ravno v okolici sedanjega Novomesta. Morebiti da je slovenski Gradec in nemški Wingarten ime enega in ravno tistega kraja. K tej posesti je Zatičina pozneje krog leta 1330 po premožnih dobrotnikih dobila še mnogo kmetij v gornjem, srednjem in spodnjem Bršlinu (Werschlagen), kakor je pisano, blizu Trga ali Tržišča (prope oppidum Marktstatt, auf dem Marktett). Ta zaznamek kaže, da takrat se je ta dolenski Gradec že štel za trg: to se vjema tudi s tem, da vinska gora poleg Novomesta se še zdaj imenuje „trška“ gora.

Avstrijski nadvojvoda Rudolf IV., ki je drugod že marsikako ustanovilo napravil, na pr. cerkev sv. Stefana ali pa vseučilišče na Dunaji, si je hotel tudi na Kranjskem, ktero je iz dni cesarja Rudolfa I., namreč iz leta 1282 v lasti habsburških knezov, postaviti spominek. Zamenil si je leta 1365 od zatiškega opata Petra mnogo posestev, s temi je združil še več posestev mehovskega grada, in ustavil na polotoku, ki ga Krka s svojo vodo od treh strani obdaja, in kjer je bil poprej kraj Gradec (locus seu villa Gratez), novo z ozidjem obdano mesto. Po svojem imenu je vojvoda to mesto v nemškem jeziku imenoval Rudolfswerth, to je po naše Rudolfov otok; dal je ustanovilno pismo in s tem mnoge pravice mestnjanom leta 1365 v ponedeljek po Cvetnici. Da se je nemško ime „Rudolfswerth“ ohranilo v vseh listinah, v letnikih, v deželnih zborih, v deželnih popisih, je res; al domačemu slovenskemu narodu je vedno le ime „Novomesto“ se priljubovalo. Po tem glasu se je včasih še celó latinščina ravnala, ker ni vselej pisala „Rudolfswerta“, temuč tudi „Oppidum Neomestianum“ leta 1594 v listu patrijarha Frančiška Barbara, ali „Nova Civitas“ v potopisu škofa Tomaža Krena leta 1600, ali „Novamesta“ v ustavljanji prošta Jeronima kneza Lantierskega leta 1686. H koncu je jela celó nemščina zabiti ustanoviteljevo ime, in po malem, na pr. v deželnem zboru leta 1612 in 1737, rabiti čisto prestavo iz slovenščine „Neustadt“; pomanjšavno obliko „Neustädtl“ je spraval leta 1783 na dan mož, ki tudi po družih stranéh Novomestu ni bil v drugo kot v zatiro in pogubo. Še ptuji francozki posilnik ni rabil golega zmanjšavnega imena, temuč je pisal „la ville de Neustadt“. Pri vsem tem pa je gimnazija novomeška še do leta 1848 pisala „gymnasium Rudolphswertense“.

Toliko o imenu novega mesta Rudolfovega. O zgodbah tega mesta bi se dalo še na dalje več govoriti; kako namreč je izprva dobilo lastno duhovnijo, razun stare cerkve sv. Antona v gojzdu zidalo novo sv. Nikolaja, leta 1494 dobilo korarstvo s proštom; kako je sprejelo leta 1472 samostan frančiškanski, pred letom 1490 bolnišnico z duhovnikom vred, leta 1658 samostan kapucinski; kako se je hrabro branilo silovitim turškim napadom leta 1430, 1469, 1492 in 1547, in zraven služilo za trgovsko stanišče in za vojaško založnico proti turški meji; kako je dalje leta 1746 imelo latinske šole, leta 1748 okrožno glavarstvo, kako je pa dalje jelo slabeti in se manjšati, zlasti ko je leta 1809 ptuji posilnik okolico požgal; kako pa je v najnovejših dneh si zopet začelo pomagati na bolji stan. Pa vse take reči, menim, da bi zgodovinski spis za petstoletnico imel svetlo in obširno razložiti.

Petstoletnica — ker ni ležeče na velicah stroških za kak nečimern hrup, za golo našopirjeno praznovanje po neslovanski šegi — bi se utegnila s tem obhajati:

da se prvič na svetlo dá spominska knjiga, ki bi obsegala zgodovino novomeško, in poglavitne listine, ki v to zgodovino zadevajo, na pr. vstanovilno listino Novomesta po Rudolfu IV., ustanovilo frančiškanskega samostana, korarstva in prošije, prvih latinskih šol in više gimnazije itd.; da se drugič v ustanovilni dan, v ponedeljek po Cvetnici, ali za veselega spomina voljo bolj prav po Velikinoči, obhaja s slovesnim cerkvenim opravilom, s sprevedom mestnega stražnega krdele, s slovesno besedo ali z drugo primerno veselico; da se tretjič vstanovi koristna naprava, ki bi tudi poznim vnukom oznanovala nekdanjo petstoletnico. Za tako ustanovilo je neki dopisnik v „Novicah“ in v „Ljubljansici“ že nasvetoval vtrjenje in zagotovljenje više gimnazije, za ktero je zares vredno skrbeti, da se obdrži na korist mestu in celi dolenski strani. Tudi kamniten spominek pred mestom ali v mestu bi ne bil napačen.

Hicinger.

Zgodovinske stvari.

Pogodbe od leta 1815.

Ker marsikdo zdaj, ko je cesar Napoleon v prestolnem svojem govoru svetu oklical, da pogodbe od leta 1815 nimajo nobene veljave več, radovedno poprašuje: kaj neki so te pogodbe, naj podamo svojim bravcem to črtico zgodovinsko.

To, kar se „pogodbe od leta 1815“ imenujejo, je mnogo pogodeb, ki so jih, ko so potihnile silne vojske, sklenili vladarji od 1. novembra 1814 do 9. junija 1815 v dunajskem zboru, kterege že omenjuje končni člen pariškega miru od 30. maja 1814.

Pogodba od 8. aprila 1815 med prusko (prajzovsko), rusko in avstrijsko vlado oklicuje, da Krakovo je samosvojna, pod varstvo teh treh vlad postavljena dežela. V pogodbi 8. maja, ki so jo ravno te vlade sklenile, je ruska vlada odstopila pruski sedanje vojvodstvo Poznansko (Posen) in mesto Torun (Thorn); Avstrii so se povrnila poljske dežele, ki jih ji je vzela Rusija; ruski car Aleksander pa si je pridržal, da iz ostankov velike vojvodine Varšave osnuje poljsko kraljestvo, ki se za to še zdaj imenuje zborna Poljsko (Congress-Polen). Po pogodbi od 18. maja med prusko in saksonsko vlado je Prusija dobila sedanjo vojvodino Saksonijo in pa kos Lužic (Lausitz).

Tem pogodbam se vrstuje dunajsko končno pismo od 9. junija 1815, ki ga je podpisalo 8 vlad, ki so namestovale zborni (kongresni) odbor, namreč: avstrijska, ruska, pruska, angleška, španjska, portugalska, švedska in francozka. To končno pismo je nekako evropsko državno pravo, ki ima vzdržati ravnovago ali razmernost držav evropskih, in ima biti podnožje vzajemnih pravic in dolžnosti, še posebno pa poroštvo nemške zveznice od 8. junija, poroštvo ustave in uprave kraljestva poljskega, poroštvo zemlje, svobode in neutralnosti Krakovega.

Razširila pa se je dunajska zborna listina še po drugem v Parizu sklenjenem miru od 20. nov. 1815.

Po tem dogovoru je Avstrija dobila ilirske dežele (Ilirijo in Dalmacijo), gornjo Italijo do Pada in Tesina (lombardo-beneško kraljestvo), Tirol in Salcburško, — Prusija je zraven dežele (provincije) Saksonije in Poznanske dobila še Julijo (Jülich), Vrh (Berg), doljni Rajn, Vestfalijo (od Darmštata), Veclar, Korvey, Dortmund in Lauenburg na desno od Labe, Saarbrück in Saarlouis (od Francozov), — Hanoversko je postalo kraljestvo, in od Prusije je dobilo izhodnjo Frizijo, Hildesheim, Goslar in grofijo Lingen; — Bavarija (Parsko) je dobila Würzburg, Aschaff-